

FACE UNDER A MASK (IDENTITY PHENOMENON IN LITERATURE)

Ana Stišović Milovanović
Institute of Serbian Culture, Serbia, anaorfelin@gmail.com

Abstract: The phenomenon of identity has always been a crucial issue for literature, through which, diagetically and mimetically, the universal meaning of a literary work is sought. Literary heroes used to look up to the Absolute, looking for an answer to the eternal question of meaningful existence and self-knowledge, but modern literature has created heroes who in this search first rely on their own reception - the world and themselves in the world.

The modern age deals with the phenomenon of identity that is hidden, transformed, sometimes degraded or glorified; an identity that is a "face under a mask." Paradoxically, Sioran argues, changing or hiding one's identity actually leads to a higher level of self-knowledge and a more persistent search for the true of "Me". Masks were worn by kings and priests, actors and doctors during the plague, but we should not forget that masks are a phenomenological hub of duality: they can have both positive and negative connotations.

The oldest literature and myth warn that changing identity, transformation, was most often the privilege of the gods, which they used for their own benefit, or as a punishment for mortals. It is interesting that no metamorphosis has changed the ontological picture - neither the divine nor the mortal being, but it has been confirmed in its essence.

In literary creation, authors often explain their intentions, not hiding that writing is also a kind of disguise, metamorphosis of one's own experiences, reminiscences, ideas. When it comes to literary heroes, it is certain that the reception of a literary text is a process of "undressing", gradual unmasking and traveling towards the true identity of the hero.

For Shakespeare, „the world is a stage“, and people are costumed actors, narrators of other people's thoughts. For Verlaine, every man is "under a lovely mask, both sad and beautiful." Milisav Savić's novel *La Sans Pareille* is paradigmatic as a story about the forced and conscious transformation of heroes, disguise, but also the gradual discovery of true identity.

Keywords: identity, transformation, mask, Sioran, Verlaine, M. Savić

LICE POD MASKOM (FENOMEN IDENTITETA U KNJIŽEVNOSTI)

Ana Stišović Milovanović
Institut za srpsku kulturu, Srbija, anaorfelin@gmail.com

Rezime: Fenomen identiteta je za literaturu oduvek bio krucijalno pitanje, kroz koje se, dijagetički i mimetički, traga za univerzalnim smislom književnog dela. Nekada su književni junaci podizali pogled ka Apsolutu, tražeći odgovor na večno pitanje smislene egzistencije i samospoznanja, ali je moderna književnost stvorila junake koji se u ovom traganju najpre uzdaju u vlastitu recepciju – i sveta i sebe u svetu.

Savremeno doba se bavi fenomenom identiteta koji je skriven, transformisan, ponekad degradiran ili glorifikovan; identitetom koji je „lice pod maskom“. Paradoksalno, tvrdi Sioran, menjanje ili skrivanje identiteta, zapravo vodi ka višem nivou samospoznaje i upornijem traganju za istinskim „ja“. Maske su nosili kraljevi i sveštenici, glumci i lekari u doba kuge, ali ne treba zaboraviti da je u maskama fenomenološko čvorište dualnosti: one mogu imati i pozitivnu i negativnu konotaciju.

Najstarija književnost i mit upozoravaju da je menjanje identiteta, transformacija, bila najčešće privilegija bogova, koju su koristili za sopstvene benefite, ili kao kaznu za smrtnike. Zanimljivo je da ni jedna metamorfoza nije promenila ontološku sliku – ni božanskog, ni smrtnog bića, već se ona potvrđivala u svojoj suštini.

U književnom stvaranju, autori često ekspliciraju svoje intencije, ne krijući da je i pisanje jedna vrsta prerusavanja, metamorfoze vlastitih iskustava, reminiscencija, ideja. Kada su u pitanju književni junaci, izvesno je da je recepcija književnog teksta proces „razodevanja“, postupnog demaskiranja i putovanja ka pravom identitetu junaka.

Za Šekspira, svet je pozornica, a ljudi kostimirani glumci, kazivači tuđih misli. Za Verlena, svaki čovek je „pod ljupkom maskom, i tužnom i lepom“. Roman Milisava Savića *La Sans Pareille*, paradigmatičan je kao priča o prinudnom i svesnom transformisanju junaka, prerusavanju, ali i postepenom otkrivanju istinskog identiteta.

Ključne reči: identitet, transformacija, maska, Sioran, Verlen, M. Savić

1. UVODNE NAPOMENE

U ukupnom korpusu svetske književnosti, fenomen identiteta je za literaturu oduvek bio krucijalno pitanje, kroz koje se, dijagetički i mimetički, traga za univerzalnim smislom književnog dela. Gubitak ili sticanje identiteta, i u životu i

u literaturi, zapravo je izjednačeno sa prisustvom ili odsustvom smislenog egzistiranja. Dostojevski u *Dvojniku* eksplicira ovaj fenomen: jedan činovnik, koji pomisli da mu je kolega oteo identitet, dolazi do ivice ludila. Najstarija književnost i mit upozoravaju da je menjanje identiteta ili transformacija, bila najčešće privilegija bogova, besmrtnika koje efemernost egzistencije nije doticala, a koju su je koristili za sopstvene benefite, ili kao kaznu za smrtnike. U Ovidijevim *Metamorfozama*, preobražaji su nekad privremen, nekad trajni, ali uvek uzbudljiv fenomen. Niko se češće i domišljatije nije skrivao u druga obličja, do samoga Diva (Zevsa), da bi došao do željenog cilja. Za Dafne, Eho ili Narcisa, transformacija je kazna, a za Dioskure, braću Kastora i Polideuka, preobražaj je nagrada i večno trajanje. Zanimljivo je da ni jedna metamorfoza nije promenila ontološku sliku – ni božanskog, ni smrtnog bića, već se ona potvrđivala u svojoj suštini. „Od bogova su i ljudi naučili da se radi igre prerašavaju. Jedino bogovi su u stanju da menjaju identitet sebi i drugima.“ (Savić, 2015, str.141)

2. PISAC, NARATOR, JUNAK

Nekada su književni junaci podizali pogled ka Apsolutu, tražeći odgovor na večno pitanje smislene egzistencije i samospoznanja, ali je moderna književnost stvorila junake koji se u ovom traganju najpre uzdaju u vlastitu recepciju – i sveta i sebe u svetu. Maska, mena, ili potpuna transformacija, u savremenoj literaturi postaje instrument ontološkog traganja. Junak se menja, skriva ili otkriva, a metamorfoze su jednako često i spoljašnje i unutrašnje.

Važno je imati na umu još jedan fenomen: pitanje identiteta autora, takođe je intrigantno kao i identitet književnog junaka. Pozitivističke teorije tumačenja književnog teksta su bile sklone simplifikovanom izjednačavanju pisca i junaka. Odnos pisca, naratora, junaka – uvek je daleko složeniji i zahteva višestruko konotirana teorijska promišljanja. Autor je transformisan u naratora ili junaka, pa se problem identiteta produbljuje. Fina granica između onog koji priču gradi, onog ko je pripoveda, i onog ko je njen protagonist, često je tendenciozno zamagljena intencijom samog autora. „Autobiografsko načelo je, u književnosti XX veka, uobičajeni postupak re-konstruisanja slike sveta, u kojoj se čezne za samospoznajom, ali i sveopštim spoznanjem. Autobiografsko načelo je, za većinu pisaca, individualno, intelektualno proniknuće, od koga se dalje može putovati ka sveopštem spoznanju.“ (Stišović Milovanović, 2018, str.182)

U formulisanju autopoetičkih stavova, pisac može i ovako eksplicirati svoje stvaranje i egzistiranje: „Naravno da sam celog života nosio maske... Bilo je to lepo vreme. Šteta što nisam nosio još više maski. A mogao sam. Danas, u ovim godinama, koju to masku mogu da upotrebim? I da li ću, kad je skinem, zasijati u punoj lepoti?“ (Savić, 2015, str. 60)

Književni tekst tako može postati neko od nebrojenih lica autora; maska, iza koje se krije pisac-mistifikator. „Istorija dodaje da je pre ili posle smrti, Šekspir došao do Boga, kome je rekao: *Ja, koji sam uzalud bio toliko ljudi, hoću da budem samo jedan i ja*. Božji glas, koji je dopirao iz nekog kovitlaca, odgovorio mu je: *Ja takođe nisam; ja sam odsanjao svet onako kako si ti odsanjao tvoja dela, moj Šekspire, a među oblicima moga sna nalaziš se i ti, koji si, poput mene, mnogi i niko*.“ (Borhes, 1999, str.111)

3. SKRIVANJE I OTKRIVANJE

Književni junak se skriva iza maski, preodeva, menja spoljašnje karakteristike svoga izgleda, da bi bio drugi ili drugačiji. Spoljašnje mene su zanimljive i ne uvek bezopasne: Patroklo će, promenjenog izgleda, iza Ahilejevog štita i pod njegovim šlemom, izgubiti život (*Ilijada*). Manov junak, ostareli Gustav Ašenbah će umreti u Veneciji, pod bizarnom maskom veštačke mladosti, shvatajući, u predsmrtnom času, da je identitet determinanta, a ne izbor (*Smrt u Veneciji*). Ipak, češće se dešava da je identitet junaka izmenjen unutrašnjom transformacijom: svesno, ili izazvana prinudom sveta ili okolnosti, pa je književni junak metamorfozu osetio kao gubitak jastva, kao nepovratni proces promene, koja vodi u konačno odricanje od bivše egzistencije, ali i do suštinske samospoznaje. Paradigmatični Kafkin *Preobražaj* govori upravo o tome. „Kada se Gregor Samsa jednog jutra probudio nakon nemirnih snova, primetio je da se bio pretvorio u golemog kukca. Ležao je na pancirski tvrdim leđima i video, kada bi malko podigao glavu, svoj nadsvođeni, razdeljeni trbuh... Njegove brojne, prema obimu njegovog tela jedno mršave nožice, treperile su mu bespomoćno pred očima.“ (Kafka, 2015, str. 4) Ubogi, jalovi, onečovečeni život junaka je tako došao i do doslovno animalnog egzistiranja.

U drugom obrascu promene identiteta, književni junak može osetiti deljenje bića, koje intencionalno vodi u objektivnije sagledavanje sopstva. U svim predeterminantama junaka (intelektualnim, psihološkim, socijalnim), postoje dualizmi, koji se jednog trenutka pretvaraju u *ja* i *ne-ja*, a oba entiteta imaju pravo da preuzmu deo pređašnje integralnosti identiteta. „Telo je podudarno. Isto. Blizanačko. Ali, uprkos tome, ovo novo ja nema mira. Kada shvati da je mrtvorodenče, prosto rečeno, kopile nastalo iz naše glave, žuri da učini samo jedno: da nas istisne i protera sa ovoga sveta.“ (Gatalica, 2021, str.213) Junaci Gataličinog romana (*Dvadeset peti sat*) bolno se suočavaju sa činjenicom da identitet, sa kojim se počnemo poigravati, postaje otuđiva, promenljiva i varljiva kategorija, koja se entropijski rasipa na svaki segment vremena u kojem je junak bio, ili mogao biti.

Herman Karlovič, Nabokovljevi junak (*Očajanje*), dvojniku oblači svoje odelo, trenutak pre nego će ga ubiti. Tako ispunjava fantaziju ponovnog početka egzistencije, kroz simboličko ubistvo neželjenog *ja*, poništavajući i neprihvaćeni identitet. To može biti i konačno priznavanje i prihvatanje poražavajuće istine, o nedostatnostima sopstvenog bića.

4. LICE POD MASKOM

Fenomen identiteta je antropocentričan, te se u savremeno doba literatura bavi identitetom koji je skriven, transformisan, ponekad degradiran ili glorifikovan; identitetom koji je „lice pod maskom“, a sve u cilju otkrivanja istinskog bića. Sioran tvrdi da je „čovjek utoliko više čovek što jače oseća taj paradoks, što o njemu razmišlja, i što prozire karakter neočiglednosti koja je povezana s našom sudbinom; jer je neverovatno da se može biti čovek, raspolagati hiljadama lica i nijednim, menjati identitet u svakom trenu, a ipak ne odstupiti od svoga svrgnuća.“ (Sioran, 2008, str. 19)

Nekada su maske nosili kraljevi i sveštenici, glumci i lekari u doba kuge, ali ne treba zaboraviti da je u maskama fenomenološko čvorište dualnosti: one mogu imati i pozitivnu i negativnu konotaciju. U književnom stvaranju, autori često ekspliciraju svoje intencije, ne krijući da je i pisanje jedna vrsta prerusavanja, metamorfoze vlastitih iskustava, reminiscencija, ideja, ali opominju da se spisateljskom maskom jednovremeno može i skrivati i otkrivati pravo lice.

„Maske su uzimale pod svoje ljudsku bezličnost, a nisu ljudske ličnosti skrivale ili brisale ispod maski. Maska je taj neko, ko ovlada čovekom i daje mu nadahnuće ili naloge za akciju, maska je ta koja je individualna, i koja je zaista lična i samo ona komunicira stvarno sa elementima i sa kosmičkim silama. Sve drugo je pred pogledom kosmosa – neprimetljivo: to podrazumeva postojanje maske.“ (Pavlović, 2000, str.93)

U tom smislu, paradigmatična je Šekspirova ideja da je ceo svet pozornica, a ljudi kostimirani glumci, lica pod maskom, kazivači tuđih misli. Za Verlena, svaki čovek je „pod ljupkom maskom, i tužnom i lepom“. ²⁴ Svaka duša je pejzaž obasjan varljivom svetlošću „lažljive Lune“, te je i recepcija drugosti, zapravo pokušaj skidanja krinke, spoznavanja lica iza maske. Verlenova ideja je višeznačna i intrigantna. Ako je svaka drugost, u našoj percepciji, lice pod maskom, ne znači li – nužno – da smo i mi u očima drugih, enigma, zagonetka, maska? Fizički, pojavni svet, koji se uglavnom doživljava kao čvrsti koordinatni sistem neupitnih realija, na kojima se zasniva delanje, promišljanje, verifikacija, Verlen takođe dovodi u sumnju. Arhetipski, mesečina ima značenje lažnog, prividnog, nepouzdanog svetla, koje vara pogled i obmanjuje iluzijom. U tom kontekstu, napor spoznavanja lica ispod maske, konotiran je kao jalov i bezizgledan. „Problem je što nikad nismo sigurni da li se grlimo sa čovekom, ili krvoločnom životinjom. Doduše, to isto kažu za nas. Moguće je i da mi u sebi gajimo gadnu životinju, a da toga nismo ni svesni.“ (Savić, 2015, str. 130)

Kada su u pitanju književni junaci, izvesno je da je i recepcija i tumačenje književnog teksta proces „razodevanja“, postupnog demaskiranja i putovanja ka pravom identitetu junaka. Roman Milisava Savića *La Sans Pareille*, paradigmatičan je kao priča o prinudnom i svesnom transformisanju junaka, prerusavanju, ali i postepenom otkrivanju istinskog identiteta. Plavokosa i Plavokosi, junaci Savićevog romana, tragaju za sopstvenim i tuđim identitetom na zanimljiv način: oni maske neprestano menjaju, implicirajući ideju da u tim menama, bar jedno obličje, jedna maska, mora biti prava. Istovremeno, njihova igra ljubavi i potrage za istinskim licem drugog, nosi bojazan da će otkrivena istina biti i kraj igre. U arhetipskoj konotaciji, to je večna priča o Psihi i Amoru, o

---

²⁴ Mesečina

*Pejzaž bez premca, to je vaša duša
Gde idu ljupke maske, plešu krinke,
A svi, dok zvonka lauta se sluša,
Ko da su tužni ispod čudne šminke.*

*Premda u pesmi setno im trepere,
Pobedna ljubav, život dnevnog sjaja
U sreću kao da nemaju vere,
A pesma im se s mesečinom spaja.*

*Sa mesečinom i tužnom i lepom
Od koje ptice sanjaju u borju
I vodoskoci u zanosu slepom
Jecaju, vitki, u svome mramorju.*

ljubavniku u tami, čije se lice i identitet ne smeju otkriti. Onda, kada je znatizeljna Psiha upalila sveću i videla pravo lice voljenog, zauvek ga je izgubila. „Znači li to, promišlja autor, da se identitet nerado odaje, a da se najviše i plašimo ogoljenja pred onima, do kojih nam je najviše stalo? Koliko god maski da promenimo, uvek ćemo želeći da zadržimo onu, za koju su nam drugi rekli da je najlepša.“ (Stišović Milovanović, 2018, str.186)

Plavokosa identitete pozajmljuje od glasovitih žena iz mitologije ili poznatih književnih protagonistkinja. Ona je i Ema Bovari, Dafina Isaković, Ana Karenjina, Ana Sergejevna. Svaka od odabranih maski joj savršeno pristaje, jer ih uverljivo nosi i prihvata sve determinante drugih identiteta. Najradije je Šeherezada, koja je, po svemu, najbliža njenom istinskom biću: ona, koja živi dok pripoveda i koja živi da bi pripovedala, jer je realni život strahotna pretnja i neizvesnost.

Ponekad će staviti masku muškarca i nosiće je besprekorno i uverljivo. Androginost nije slučajno njen izbor prerusavanja: ona na svaki način pokušava da, menjanjem identiteta, uspostavi celovitost bića. Jednom će do svog voljenog doći na motoru, „od pojasa naviše u kožnoj jakni, sa kacigom na glavi. Od pojasa naniže u kratkoj suknji, golih nogu... od pojasa naviše muško, naniže žensko. Ličila je na kentaura.“ (Savić, 2015, str.30) Junakinja će tako objediniti dualne principe muškog i ženskog, ljudskog i animalnog, uporno pokušavajući da integriše sopstvo, koje je predugo bilo rasuto pod maskama prinudnih identiteta.

Jer, „davno, davno, jedan veliki pesnik ustvrdio je da je suština sveta u metamorfozama. U svakom slučaju, ne zna se ko je više naneo zla svetlu: ljudi koji su se držali identiteta ili oni koji su ga se odricali i priklanjali novom.“ (Savić, 2015, str.243)

Plavokosi je svoj identitet sakrio iza maske drugog imena, druge nacije i vere. Ovo je bila prinudna transformacija, kojom je pokušao da izbegne ratni kovitlac, da izbegne sve one, koji su svojim formalnim, etničkim, prirođenim (a ne ontološkim) identitetima definisali i stranu za koju će se boriti. Plavokosi nije odabrao nasumičnu masku. Hteo je da ona sačuva bar nešto od njegovog istinskog, ljudskog identiteta. Odabrao je ime književnog junaka, kojem se divio, jer je znao da bezinteresno voli i da bude beskompromisno odan. Hasan, junak Selimovićevog romana *Derviš i smrt*, postaje alter-ego Plavokosog. Paradoksalno, kao i Selimovićev junak, u smrt će otići jer je isuviše verovao u privid i masku na licu drugoga.

5. ZAKLJUČAK

Lica pod maskom su i relija i imaginacija, i literatura i život. Nametnuta ili izabrana, maska može sakriti identitet, ali ga može i definisati. Čak i ako transformacija dolazi spolja, kao prinuda, ona nikada nije ni nasumična, ni bez uporišta u prethodno skrivenim, maskiranim delovima bića. Kao u drevnom mitu: „Kirka. Opasna osoba. Gospodarica nesvesnog, životinjskog. Pretvara junake u kukavice, vernike u bogohulnike, pametne u budale, stidne u raskalašne, svece u razvratnike.“ (Savić, 2015, str. 239) Svakog u sopstvenu suprotnost, ili svakog u ono, što je sakrio iza maske. Jer, čarobnica ume da pronikne u najdublju tajnu – pojava je jednovremeno i ono što jeste i ono što ne bi smela biti. Potraga za identitetom, bez obzira da li je beskrajno menjanje maski, ili njihovo konačno odbacivanje, ipak nije jalov posao. Ishod je vredan, jer znači (samo)spoznanje.

Uostalom, Ovidije tvrdi da je prva metamorfoza i bila promena bezobličnog haosa, u smislen i uređen svet.

LITERATURA

- Bart, R. (1971). Književnost, mitologija, semiologija. Beograd: Nolit
- Borhes, H.L. (1999). Everything and nothing. (u: Kratke priče) Beograd: Rad
- Eko, U. (1965). Otvoreno djelo. Sarajevo: Veselin Masleša
- Frojd, S. (1969). Iz kulture i umetnosti. Novi Sad: Matica srpska
- Frojd, S. (2006). Psihologija mase i analiza ega. Beograd: Fedon
- Gatalica, A. (2021). Dvadeset peti sat. Beograd: Službeni glasnik
- Hamvaš, B. (2009). Put predaka i put bogova. Beograd: Tardis
- Janković, V. (2019). Imenik klasične starine. Beograd: Laguna
- Joković, M. (2006). Ontološki pejisaž postmodernog romana. Beograd: Prosveta
- Jung, K.G. (1998). Arhetipovi i kolektivno nesvesno. Beograd: Atos
- Kafka, F. (2015). Preobražaj. Beograd: Vulkan
- Man, T. (2004). Smrt u Veneciji. Zagreb: Globus
- Nabokov, V. (2020). Očajanje. Beograd: Dereta
- Pavlović, M. (2000). Poetika žrtvenog obreda. Beograd: Prosveta
- Perniola, M. (2005). Estetika dvadesetog veka. Novi Sad: Svetovi
- Savić, M. (2015). La Sans Pareille. Zrenjanin: Agora
- Savić, M. (2015). Mali glosar kreativnog pisanja. Zrenjanin: Agora
- Sioran, E. (2008). Pad u vreme. Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića

Stišović Milovanović, A. (2018). Knjige za Ljudmilu. Raška: Gradac
Šopenhauer, A. (2011). Metafizika lepog. Beograd: Partenon